

Okuma Eğitimi Üzerine Birkaç Değerlendirme

Hamza ZÜLFİKAR

Bir metni anlaşılır bir biçimde okuma, bugüne kadar üzerinde pek durulmamış bir konudur. Özellikle Türkçe öğrenmek isteyen yabancıların bir metni okurken, kelimeleri, cümleleri Türkçenin özelliklerine, kurallarına göre telaffuz ederken nelere dikkat etmeleri gerektiği konusu işlenmemiştir. Bu konu yalnızca Türkçe öğrenmek isteyen yabancıları değil, okul çağındaki Türk çocuklarını da ilgilendirir. Okul programlarında bir metnin hangi teknik özelliklere göre okunacağıyla ilgi bir bilgi bulunmaz.

Öğretmen, okulda örnek alınan kişidir. Öğrenci, öğretmeni dinler ve onun okuyuşuna uymaya çalışır. Öğretmen, daha çok yanlış okunan bir kelimeyi düzeltmekle yetinir. Bu da daha çok ünlü ve ünsüzlerin seslendirilmesiyle ilgilidir.

Öğretmen, bir metni öğrenciler karşısında özenle okuma zahmetine katlanır mı? Öğretmen, bu işi yaparken Türkçenin özelliklerine, kurallarına uyararak bir metni okur mu? Bu konuda bir araştırmamız yoktur. Bir an için öğretmenin, öğrencilerin önünde Türkçenin özelliklerine, kurallarına göre bir metni okuduğunu kabul edelim. Öğretmen, bu etkinlikte her kelimenin söyleyiş özelliklerine dikkat eder mi, bu alanda önceden kaynak kullanıp bir hazırlık yapmış mıdır? Umarım bu sorulara olumlu cevap veren öğretmenler çoğunluktadır.

Konuyla ilgili olarak birkaç örnek üzerinde duralım. Örnek olarak *-ma* (*-me*) olumsuzluk ekinin vurgusuz, mastar eki *-ma* (*-me*)'nin vurgulu olduğunu bilerek bir metin okunur mu? Dilin bu özelliği öğrencilere hissettirilir mi? *Sakın bana bir şey danışma. Adresi danışmádan soralım* örneklerinde olduğu gibi ilk cümlede vurgu *nış* hecesinde, ikinci cümlede ise vurgu *-má* üzerindedir. Söyleyişte bu iki eki birbirinden ayıran vurgu olduğuna dikkat çekilmelidir.

Doğal olarak konu yalnızca *-ma* (*-me*) ekleriyle sınırlı değildir. Türkçe metnin okunmasında uyulması gereken daha başka kurallar, teknik özellikler var. Sözü vurgudan açmışken bir iki noktaya daha değinelim:

Dilimizde eşitlik eki diye adlandırdığımız *-ca* (*-ce*), *-ça* (*-çe*), işlek bir ek olup değişik görevlerde kullanılır.

Türkçe, Arapça, Fransızca örneklerinde olduğu gibi bu ek dil adı yapar. Bu tür örneklerde vurgu, *-ca (-ce)*, *-ça (-çe)* ekinden bir önceki hecededir. *Arápça, Fransızca* vb.

Düzce, Tuzluca, Ilıca gibi örneklerde ise bu ek yer adı yapar ve vurgu *-ça (-çe)*, *-ca (-ce)* üzerindedir. *Düzcé, Tuzlucá, Ilıcá* vb.

Bu ekin asıl görevlerinden biri getirildiği kelimeyi eşitlik, benzerlik anlamları kazandırmaktır. Bu durumda kelimeler cümlede sıfat, zarf görevindedir. Bu durumda ise vurgu ekten bir önceki hece üzerine kayar. *Açıkça, yüzlérce, fazláca* vb.

Yabancı öğrencilere Türkçe öğreten uzman, okullarda Türk çocuklarına ders veren Türkçe öğretmeni, birkaç kelime üzerinde uygulama yapıp öğrencileri konuşturarak dilin bu söyleyiş özelliklerini işlemelidir. Verdiğim derslerden hareket ederek üniversitelerdeki Türkçe derslerinde de bu tür konuların ele alınmasında geç kalındığını söyleyebilirim. Öğrenciler ülkenin yalnızca kültür merkezlerinde okumuyor. Yurdun her köşesinde okuma eğitimine ihtiyacı olan çocuklar, gençler vardır.

Herkes, eklerin hangilerinin vurgulu olduğunu, vurgunun hangi ek üzerinde bulunduğunu bilerek mi konuşuyor? İnsanların böyle özel bir eğitim görmedikleri açıktır. Düzgün ve kurallı konuşanlar, bu özellikleri, gördükleri kaliteli dil ve edebiyat öğretiminde edinmişlerdir. Yaşadıkları kültür çevresi, edinilen arkadaşlıklar yetişmede etkili olmuştur. Ancak ülkemizde herkes aynı şansa sahip değildir. Eğitim ortamları arasında büyük farklar var. Bu farklar öğrencilerin düzeyiyle ilgili olduğu gibi yaşanan bölgelerle de ilgilidir.

Vurguyla ilgili bir hususa daha değinelim:

Ünlü ile başlayan *etmek, olmak* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiillerde ilgi çeken bir durum var. Arapçadan Türkçeye geçen, *sabır, kayıt, neşir* gibi kelimeleri *etmek, olmak* fiilleriyle birlikte kullandığımızda bitişik yazarız. Bu durumda vurgu, *sabretmek, sabrolunmak, kaydetmek, kaydolunmak, neşretmek, neşrolunmak* örneklerinde en başa, kelimelerin ilk hecesine kayar: *sábretmek, sábrokunmak, káydetmek, káydolunmak, néşretmek, néşrolunmak*.

Kelime, tek heceli olduğunda durum farklıdır. Yabancı kökenli *dert, arz* kelimeleri yardımcı fiillerle ayrı, *harç, af* ise bitişik yazılır: *dert etmek, dert olmak, arz etmek, arz olunmak harcetek, harcolunmak, affetmek, affolunmak* örneklerinde vurgu ilk heceye kayar. Aynı durum Türkçe kökenli *var, yok* kelimelerinde de geçerlidir: *var etmek, var olmak, yok etmek, yok olmak*.

Sözü uzatmamak için birkaç örnek vermekle yetinelim. Aşağıdaki bitişik yazılan birleşik kelimelerde vurgu ilk hecededir.

Akşehir, Kızılırmak, İncesu vb.

Kaynana, başçavuş, niçin vb.

Kedigözü, ayçiçeği, kuşburnu vb.

Bu arada hemen belirtmek gerekir ki *açık pazar, ağız birliği, karın ağrısı* gibi örneklerde olduğu gibi ayrı yazılan sıfat tamlamalarında ve belirtisiz ad tamlamalarında vurgu ilk kelimenin ikinci hecesindedir.

Kelimelerin, eklerin hakkını vererek onları gereği gibi okumak, söylemek, vurgulamak ile ilgili olarak söylenecek, yazılacak daha başka hususlar var. Bütün bunlar, sayfa sayısı kısıtlı bu dergi yazısına sığmaz. Bununla birlikte soru cümlesi kurmaya yarayan *mi* ekinin vurgusuz olduğunu hatırlatmadan geçemeliyim. *Okullarda vurgulu kelimeler üzerinde durulur mu?* biçiminde bir cümle alalım. Vurgu, örnek cümlede görüldüğü gibi ölçünlü dilde *mi*'dan önceki hece üzerindedir. Bu ek, Doğu Anadolu ağızlarında o kadar zayıftır ki çoğu zaman kullanılmaz. Muhtemelen Farsçanın etkisiyle *Anladın mı? Gördün mü?* yerine son hece vurgulanarak *Anladın? Gördün?* biçimindedir.

Anlaşılr, açık (fasih) bir biçimde okumak, konuşmak için önemle üzerinde durduğumuz vurgu, “Bir heceyi diğerlerine göre baskılı söyleme.” diye tanımlayabiliriz.

Okuma ve konuşmanın bir de uzun hecelerle ilgili yönü var. Öğrenci, hecesi uzun olan bir kelimeyi öğretmenin söyleyişine bakarak öğrenir. O, öğretmenin taklitçisidir. Böyle bir değerlendirmeden hareket edip günümüzde konuşan, okuyan yetişkinlere baktığımızda birçoğunun ya öğretmeninden yeterince yararlanmadığı ya da öğretmenin böyle bir eğitim vermediği zannına kapılıyoruz. Özellikle kültür merkezlerinden uzak kalan bölge insanlarında da uzun hecelerın söyleyişıyla ilgili sorunlar var. “Bugün” adlı televizyonda sosyolog Prof. Dr. Ahmet Özer konuşuyordu (21. 03. 2013, saat 18.30), Türkçede *nakıs, noksan* gibi türevleri olan ilk hecesi uzun *nakısa* kelimesini kısa olarak *nakise* biçiminde telaffuz etti. Kelimede yer alan *k* sesi, ince *k* (kef ك) değil kalın *k* (kaf ق) 'dir. Dolayısıyla söz konusu harf de kalın okunmalıdır.

Bu ara sık kullanılan *akıl adamlar* sözündeki *akıl* kelimesinin de ilk hecesi kısa söylendi. Kelimenin ilk hecesi uzun, ikinci hecesindeki *k* (ق) ise kalındır. “Us” anlamında *akıl* kelimesiyle kökteş olan *akıl* sözünün ilk hecesini kalın okutmak için kelimenin *âkil* biçiminde kılavuzlara alınması savunulabilir. Bu durumda *akıl* ile *âkil* kelimeleri *adet* ile *âdet* örneğinde olduğu gibi birbirine karışmaz.

Televizyonlarda düzenlenen açık oturumlarda dur durak bilmeden, biri diğerinin sözünü keserek, karşısındakinin açıklamasına, fikrine tahammül göstermiyor. Uzmanların, siyaset adamlarının, yazarların, açık oturumu yönetenlerin yaptıkları dil hatalarının haddi hesabı yok. Bu dil yanlışlarını dile getirenleri, yanlışlıklara düşenleri uyaranlar da kalmadı. Konuşmanın, yazmanın, okumanın da adabı, kuralları var, Konuşma, ağza gelen her kelimeyi ulu orta söylemek değildir.

Televizyondaki konuşmadan bir örnek daha vereyim:

Birkaç kez çeşitli yazılarımda sayıların sıfat olarak kullanıldığı durumda *elli tane insan* denilmemesi gerektiğini belirtmiş, *elli kişi*, *elli öğrenci*, *elli çocuk* biçimindeki kullanımların doğru olduğunu yazmıştım. Çünkü *kişi*, *öğrenci*, *çocuk* sözleri *tane* ile nitelendirilmemeli. *Beş tane portakal* veya *beş tane elma* denir de *beş tane öğrenci* denmez.

Gene televizyondan bir başka örnek:

Anlatılanlar maksadı hasıl etmiyorsa... cümlesinde *hasıl* kelimesinin ilk hecesi kısa telaffuz edildi. İlk hecesi uzun olan söz konusu kelimeyi *hasılı* biçiminde zarf olarak da kullanırız. Bu Arapça kökenli sözün dilimizde Farsça kurallara göre kurulmuş *hasıl-ı kelam* biçiminde bir kullanımı da vardır. Bitişik yazdığımız *hasılıkelam*, “sözün özeti” demektir. Ayrıca dilde “elde edilen ürün, miktar, kazanç” anlamında *hasılat* kelimesi de aynı köktendir ve bunun da ilk hecesi uzundur.

Konunun bir de cümledeki duraklarla ilgili boyutu var. Acaba öğretmen, bir metni öğrencilerin önünde okurken hangi kelime veya kelime grupları arasında durak yapılacağına dikkat eder mi? Öğrencilerin dikkatini bu noktalara çeker mi? Onlara parçayı okuturken gerekli olan durakları gösterir mi? Böyle bir eğitimden geçip hayata atılan aydınlarımızın sayısı azdır.

İçinde bulunduğumuz olumsuz duruma bakıp okullarda metin okuma eğitiminin ayrı bir ders olarak işlenmesi gerektiğini düşünüyor ve ilgililerin böyle bir eğitimi, programlara dâhil etmesini bekliyorum.

Cümledeki durakların yerini belirlemek için dil bilgisine ihtiyaç var. Önce bir örnek üzerinde ne demek istediğimi anlatmaya çalışayım:

Acaba öğretmen, *Yıllar önce İstanbul'un kenar mahallelerinde oturanlar geceleyin farelerin saldırısına uğrarlarmış* biçimindeki bir cümleyi aşağıda açıkladığı gibi işler mi?

Bu cümle, *yıllar önce/ geceleyin/ farelerin saldırısına/ ve İstanbul'un kenar mahallelerinde oturanlar/ gruplarından oluşmuştur. Yıllar önce ve geceleyin* birer zarf tümleci olup yüklemle ilgilidir. *İstanbul'un* kelimesindeki *-un* eki

mahalleler-i kelimesindeki *-i* iyelik ekine bağlı olup bir tamlama kurulmuş ve tamlama *-de* yönelme durumu ekiyle yer bildiren tümleş olmuş, bu tümleş, *oturanlar* kelimesinin sıfatı olduğu için bir grup meydana getirmiş. Bu grupların belirlenmesinde iki amaç var. Biri cümlelerin öğelerini sağlıklı olarak tespit etmek, diğeri okurken bu gruplar arasında birer durak yapmayı sağlamak, anlaşmayı kolaylaştırmaktır.

İstanbul'un kenar mahallelerinde oturanlar grubu cümlelerin öznesidir ve bu gruptan sonra bir durak, kısa bir nefes aralığı gerekiyor. Cümlede öznenin sonra virgül koymak biraz da bu amaçla yapılır.

Okuyucu, cümlede geçen *geceleyin*, *yıllar önce* sözlerinden sonra da bir durak yapmalıdır. Çünkü bunlar zaman bakımından yüklemi sınırlamaktadır. Geriye kalan *farelerin saldırısına uğrarlarmış* sözlerini içeren kelimeleri birbirinden ayırmadan okumalıyız. Çünkü *farelerin* kelimesindeki tamlayan eki *saldırı-sı* kelimesindeki *-sı* iyelik ekiyle bir bütünlük oluşturmuştur. Son sesteki *-a* ise *uğramak* fiiliyle kullanılması zorunlu olan yönelme ekidir. Bu açıklamalar ışığında cümleyi anlaşılır bir biçimde okumak için gruplara göre yatık çizgilerle şöylece ayrabiliriz:

Yıllar önce / İstanbul'un kenar mahallelerinde oturanlar / geceleyin / farelerin saldırısına uğrarlarmış. Böyle bir okuyuşa ülkenin aydınları uyar ve bu yolda insanlar yetiştirilirse düzgün konuşma ve okuma sağlanabilir, sağlıklı iletişim kurulur, dinleyenler, konuşmaları rahatça takip eder, anlatılanlar daha kolay anlaşılır. Sağlam ve kurallı bir cümle yapmak ve bu tür cümlelerle konuşmak ancak bunun inceliklerinin bilinmesiyle mümkün olur.

İnsanımızın zaman zaman “efendim, ne?” diyerek anlatılanları, sorulanları neden anlamadığı konusu, araştırmaya değer. Genel olarak baktığımızda insanlar söylenenleri, anlatılanları anlamada sıkıntı çekiyor. Sorulan sorunun tekrarını istiyor. Bu meseleyi de araştırmalarımız arasına almalıyız. Bunun sebeplerini ele almak bu yazının sayfalarını aşar. Ama hemen belirteyim ki “anlamama, algılayamama (idrak edememe)”nin dil eğitimiyle doğrudan ilgisi var. Konuşma, dinleme özgürlüğü vermeyen aile baskısı bir başka etkidir. Asıl etken ise anlatımdaki bozukluk, zihinlerde anlatımla ilgili kalıpların oluşmamış olması, Türkçe ve yabancı kelime derken dilde netleşmeyen anlamlardır. Bunlara insanların söz varlığındaki darlığı da ekleyelim.

Bir metni anlaşılır bir biçimde kelimelerin hakkını vererek okumak bir eğitim işidir. Eğitilmiş olmanın yanı sıra kişinin titiz olması ve cümlelerin yapısını, kuruluşunu bilmesi gerekir.

Birkaç örnekle anlatmak istediklerimi tamamlamaya çalışayım.

Kısa cümlelerde virgüle gerek olmayabilir ama cümle birleşik bir cümley-

se özneden sonra virgül koymak ve özneyi, durak yaparak belirtmek gerekir. Ayrıca yukarıdaki örnekte ele aldığımız gibi kelime gruplarının, gruplar arasındaki bağlantıların gözetilmesi şarttır. Bunun için Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Zoraki Diplomat* adlı eserinden durakları belirten bir örnek alalım:

O vakitler / Türk Devleti'nin başında bulunan adam, / icra mesuliyetini üzerine almış birkaç arkadaşıyla beraber, / Doğu Cephesi'nde geçen hadiseleri / büsbütün başka bir zaviyede görüyor, / bu göz boyayıcı yorumlara / kulak asmıyordu (236. s).

Türk Devleti'nin başında bulunan adam öznedir. Cümledeki *icra mesuliyetini üzerine almış birkaç arkadaşıyla beraber* zarf grubunda *icra mesuliyetini üzerine almış* kısmından sonra bir durak yapılmaz. Çünkü bu bölüm bütünüyle *birkaç arkadaş*'ın sıfatıdır. Bir başka husus gruplar arasındaki bağlantılarla ilgilidir. Cümle bir deyimle bitmektedir. Yüklem durumunda olan *kulak asmıyordu* sözündeki *-du* hikâye eki bu sıralı cümledeki *görüyor* yüklemine de ait olup iki yüklemi birbirine bağlıyor.

Sözü uzatmamak için *Türk Devleti'nin başında bulunan adam* öznesinin yapısını açıklamakla yetinelim: *Türk Devleti'nin* kelimesindeki *-nin* eki *başında* kelimesindeki *-ı* iyelik ekine bağlı, *başın-da* kelimesindeki *-da*, *bulunmak* fiiliyle ilgili. *Bulunmak* fiili *-an* sıfat ekini alarak *adam* kelimesinin niteleyicisi olmuştur. Görüldüğü gibi cümlenin öznesi böyle bir örgü içinde kurulmuş bir kelime grubudur.

Belirtmeye çalıştığım bu hususlar, Türkçenin yabancı öğrencilere öğretilmesinde çok daha önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenci, Arap ülkelerinden veya İran'dan gelmişse onlarda bir de kelimeleri okuma sorunu bulunmaktadır. Çünkü onlar Arap harfleriyle yetişmiştir. Her yabancı öğrencinin vurgulamaları kendi ana diline göredir. Bu bakımdan kelimelerin cümledeki yeri, konumu, vurgulu hecesi, yabancı bir dili öğreten uzman için başlı başına bir meseledir. Ne yazık ki bu konuları ele alan bir araştırma yoktur. İstatistiklerin gösterdiğine göre binlerce insan Türkçe öğrenmek istiyor. Bu isteğe karşılık Türkçenin öğretimi için hazırlanmış olan kitaplarda Türkçe bir metnin nasıl okunacağı, okumada nelere dikkat edilmesi gerektiği, bunun için hangi ön bilgilere ihtiyaç olduğu konusunda bir açıklama bulunmamaktadır.

Uzmanlığı olmasa bile, Türkçe bilen herkes yabancılara Türkçe dersi vermeye soyunuyor. Oysa uzmanın yabancı öğrenciye Türkçeyi öğretirken Türk dilinin ses, yapı, cümle bilgisine sahip olması, cümleyi gruplara ayırma, vurgulama, durakları belirleme konularında yeterli derece yetişmiş bulunması gerekir.

Karamsar bir tablo saymazsanız sözümü bir değerlendirmeye bitirmek istiyorum: Açık oturumları dinliyorum. Bir uzman, bir yazar veya bir bilgin kekelemeden, *yani* sözünü sık kullanmadan 1111 demeden, *işte*, *şey* kelimelerine başvurmadan cümlede kelime gruplarını belirtip her kelimenin hakkını vererek konuşuyor. Söz konusu kişiyi öğretmeninden, ailesinden, çevresinden gereği gibi etkilenmiş, kendini yetiştirmiş, düşüncelerin dile getirilmesinin bir beceri olduğunu bilen kişi diye değerlendiriyorum ve “Helal olsun!” diyorum. Hemen belirteyim ki bu yapıdaki konuşmacıya çok az rastlanıyor. Cümle bilgisinden nasibini almamış, uzun kısa hece nedir diye düşünmemiş, bir kelimenin yazımının nasıl olduğunu merak etmemiş, bir kaynağı açıp bakmamış nice bilgin, muhabir, öğretim üyesi, televizyonlarda toplumun karşısına çıkıyor, heyecanla, bağırıp çağırıyor, el kol yardımıyla bir şeyler anlatmaya çalışıyor. Kendisinden beklenen açıklamaya ise bir türlü gelemiyor. Konuşmaları yönlendiren ilgili kişi (moderatör!), çareyi reklamlarda bularak konuşmaya son veriyor.

Bu sebeple çağın Türkçe öğretmenlerini daha özenle, daha programlı, daha donanımlı yetiştirmek zorundayız. Türkçeye saygılı olalım.